

שאלה שבועית בהלכה □ הרב בנימין טבדי

תוך כדי הבישולים לשבת, נפלה חתיכת דג לתוך סיר עם בשר. מה עושים עם התבשיל והסיר?

מקור הסוגיא בתלמוד ושיטת הרמב"ם להקל

במסכת פסחים (עו, ב) דנה הגמרא בשאלה מה הדין במקרה שצלו בשר כשר עם בשר טרף בתנור אחד¹. הצד לאסור הוא מטעם "ריחא מילתא" – והיינו שהריח שעובר מהטרף לכשר אוסר את הכשר. מצד שני יש צד להתיר בטענה ש"ריחא לאו מילתא" – והיינו שמטעם הריח העובר בין חתיכות הבשר אין בו ממשות מספיקה כדי לאסור.

מיד לאחר מכן עוברת הגמרא לדון לגבי דג ובשר שנצלו יחד:

ההיא ביניתא (=דג) דאיטווא בהדי בישרא - אסרה רבא מפרזיקיא למיכליה בכותחא. מר בר רב אשי אמר: אפילו במילחא נמי אסורה, משום דקשיא לריחא ולדבר אחר.

הגמ' מספרת על דג שנצלה עם בשר בתנור אחד. רבא מפרזיקיא אסר לאוכלו עם "כותח" חלבי². והיינו שרבא חשש (לכל הפחות לכתחילה) שה"ריחא" שיצא מהבשר לדג הפך אותו לבשרי – ולכן אסר לאוכלו עם חלב.

לאחר מכן בא מר בר רב אשי, ואמר שחוץ מהאיסור לאכול את הדג ה"בשרי" עם חלב – יש איסור לאוכלו אפ"י במלח (והיינו בפני עצמו) וללא כל חלב, משום שהוא "קשיא לריחא ולדבר אחר". ביחס ל"דבר אחר" מקובל לפרשו שמדובר במחלת הצרעת, וביחס ל"ריחא" יש פרשנויות שונות. מכל – מקום הכיוון הוא שמדובר בהלכה שנגזרת מחשש סכנה שיש באכילת דג שנצלה עם בשר.

לגבי פסיקת ההלכה – נחלקו הראשונים. רבנו הגדול הרמב"ם כלל לא הזכיר שיש איסור באכילת דג ובשר יחד. לעומת זאת יש ראשונים שכן הזכירוהו. יש שתלו את שיטת הרמב"ם בכך שהואיל ומדובר בעניין בריאות, הרי שהרמב"ם שהיה רופא סבר על-פי המידע הרפואי שבימיו שאין בעיה בריאותית באכילת דג ובשר.

יתר על כן. הלא בגמרא עצמה לא מוזכר איסור אכילת דג ובשר אלא בדברי מר בר רב אשי, אך רבא מפרזיקיא אסר לאכול הדג שנצלה עם הבשר דווקא ב"כותח" החלבי, ואם משמע שאפילו ה"זהירות" מחמת הבריאות לא היתה מוחלטת אפילו בזמן חז"ל – ואם כן יש מקום לומר שלא מדובר על

¹ יש לציין שמדובר על תנורים שהיו בזמן חז"ל, שהיו פתוחים וההיסק מבפנים, וגם יש דיונים מה היה גודל התנור שכלפיו מכוונים הדברים. למעשה אין להסיק ממה שנכתב כאן על תנורים שלנו, לא לקולא ולא לחומרא, אלא יש לשאול רב-פוסק בכל מקרה לגופו.

² ה"כותח" המוזכר בגמרא הוא מאכל שהיה מקובל בזמן חז"ל, שהיה בו תערובת של פירורי לחם חלב או רכיבי חלב שונים.

הנהגה מוחלטת של חז"ל אלא על הנהגה מסופקת, שיש לבחון אותה מחדש בכל דור.

שיטות הראשונים והפוסקים להחמיר

אלא שיש ראשונים שטענו שבזמן חז"ל היתה תמימות דעים ביחס לאיסור לאכול דג ובשר שהתבשלו יחד, וכל המחלוקת בין רבא מפרזיקיא למר בר רב אשי היא לגבי מקרה שהדג קיבל רק "ריחא" מהבשר, הואיל ונצלו בסמכות זה לזה. כך לדוגמא הרמ"א ב"דרכי משה" משם כתב בעל "איסור והיתר הארוך" (ד"מ יו"ד קטז סק"ג):

באיסור והיתר הארוך כלל ל"ט (דין כה וכה) כתב דלכתחלה אסור לצלות בשר עם דגים יחד משום ריחא מילתא אבל בדיעבד שרי, דלא הוי סכנה רק דרך בישול ואם הם סמוכים שהשומן זב מאחד לחבירו אסורין אף בדיעבד.

גם רבנו יעקב בן הרא"ש פסק שיש להחמיר באכילת גד ובשר ואף הביא הנהגות נוספות בשם אביו, וזה לשונו (טור יו"ד קטז):

וצריך לזהר שלא לאכול בשר ודג ביחד שקשה לצרעת ויש מחמירין בדבר לייחד לדגים כלים לבד ואדוני-אבי הרא"ש ז"ל היה רגיל לרחוץ ידיו בין בשר לדג והיה שורה פת ביין ואוכלו בנתיים כדי לרחוץ פיו.

הרי אנו רואים שהרא"ש החמיר מאד בעניין בשר ודגים, והנהיג הנהגות נוספות שלא מוזכרות בתלמוד. חכמי ישראל שבאו אחרי הרא"ש חלקו על חלק מחומרותיו. כמו כן ניתנו פרשנויות שונות למה שכתב הטור, שאביו הרא"ש נהג "לייחד לדגים כלים לבד" – האם הכוונה שבשעת האכילה, עת שנשארו שאריות דגים על הצלחת הוא החליף לצלחת אחרת, או שמא מדובר שהוא ייחד כלי-בישול וצלחות רק לדגים מחשש שטעם הבשר הבלוע בכלים יעבור לדג. המהרש"ל כנראה הבין באופן השני והמחמיר – ולכן חלק על הוראה זו (יש"ש חולין ת, ט):

אבל מה שמיחדין כלים לבדן זהו שיבוש, דאינו סכנה אלא בממשות בשר ודגים שנתערבו בהדי הדדי, אבל בנתינת טעם ליכא למיחש...

למעשה פסק השלחן ערוך שצריך להפריד בין בשר ודגים ואף לרחוץ את ידיו ופיו:

ירחוץ ידיו בין בשר לדג ויאכל פת שרוי בינתים, כדי לרחוץ פיו.

הרמ"א כותב שמנהג בני אשכנז להקל יותר:

דין הכלים שהתבשל בהם דג ובשר יחד

והנה ברור שאם בישלו בשם ודגים יחד, ומדובר בכמות שברור שאין בה "ביטול בששים" – התבשיל אסור באכילה. מעתה השאלה מה לגבי הכלים.

הרי קודם לכן התבאר שכלי נקי שבלע טעם בשר – מותר לבשל בו דגים. האם כך יהיה הדין גם כאשר בשלו את הבשר והדגים ממש יחד בסיר, ואחר כך ניקו את הסיר, שיהיה מותר לבשל בו מאכלים חדשים – או שמא בגלל שהסיר בלע טעם של בשר ודגים יחד בבת אחת יש להכשירו. לשאלה זו נתנו באחרונים מספר תשובות.

בפתחי תשובה (יו"ד קטז סק"ד) נקט להחמיר:

ועיין בספר תפארת למשה שכתב בשם זקינו הגאון מהר"ר יעקב ז"ל דבנפל דג לקדרה עם בשר או איפכא היה אוסר הכלי בלא הגעלה דאף דמבשלים דגים בכלי בשר או איפכא היינו שאין כח בנ"ט היוצא מקדרה לעשות ארס אבל כשנתבשל בקדרה בשר ודגים ביחד הרי נתבשל ארס בתוכו ונבלע ארס בהקדרה ואסור ע"ש.

על-פי שיטה זו מי שבישיל ממש בשר ודגים יחד עליו להגעיל את הכלי. לפני הגעלה – אין להתיר להשתמש בכלי.

לעומת זאת הג"ר יעקב חיים סופר בספרו "כף החיים" נטה יותר לקולא (שם סק"ג):

נפל דג בקדרת בשר או איפכא... האיסור והיתר הארוך כלל כ"ג דין ז' כתב דמשום טעם בליעת כלי ליכא למיחש... ועל כן נראה דלאחר מעת לעת יש להקל.

והיינו שבעל כף החיים סובר שהואיל ומצאנו שבנוגע לטעם הנפלט מהכלי מקלים בדגים ובשר, ולכן מותר לצלות דגים בכלי בשרי בן-יומו, על כן גם כאשר הכלי בלע טעם מתבשיל של דגים ובשר ממש – יש להקל. עם זאת הוא לא מקל לגמרי להשתמש בכלי, אלא מצריך המתנה של מעת-לעת, והיינו עשרים-וארבע שעות.

למעשה יש בפוסקי זמנינו שאמרו להגעיל את הכלי (שבט הלוי (ו, קיא), ויש שהורו לכתחילה לסמוך על כף החיים שדי להמתין עשרים-וארבע שעות ואין צורך להגעיל.

יש גם גישת ביניים, לפיה לכתחילה יש להגעיל את הכלי, אך בכלים שאי אפשר או קשה להגעיל אותם די בהמתנה של מעת-לעת כנ"ל (משמרת שלום יו"ד

יש לציין שהג"ר משה שטרנבוך שליט"א בשו"ת "תשובות והנהגות" (ד, קפט) כתב שלא שמענו מימינו מי שמחמיר להגעיל את הכלי, ולכן פסק לכתחילה כשיטת כף-החיים. כמו כן הוא הוסיף שאם מדובר על זמן "לחוץ" כגון ערב שבת, די למלא את הכלי מים ולחמם את המים, שאף שאין זו הגעלה ממש מכל מקום יש בזה ערך מסוים.

ויש אומרים דאין לחוש לזה רק כשמבשלם יחד ואוכלן, אבל לאכלן זה אחר זה אין לחוש (הגהות מרדכי). וכן נוהגין שלא לרחוץ הפה ולא הידים ביניהם, ומ"מ יש לאכול דבר ביניהם ולשתות, דהוי קנוח והדחה.

ומכל מקום מכלל הדברים למדנו, שבמקרה שדג ובשר התבשלו יחד – אין מי שמקל בזה. מאידך ביחס לטעם בשר שעובר לדגים דרך כלי – בזה הפסיקה היא להקל.

האם יש ביטול בששים בדג ובשר? ותידוש החתם סופר

והנה בכל האיסורים ידוע הכלל-ההלכתי, שאם יש פי ששים היתר מהאיסור – התערובת מותרת. יש אומנם מקרים יוצאים מן הכלל (כגון 'דבר שיש לו מתירין' וכדומה), אך ברוב המקרים הולכים אחרי דין "ביטול בששים".

נחלקו הראשונים והאחרונים, האם כאשר חתיכת דג נפלה לתבשיל בשר – יש משמעות לשאלה האם יש כאן "ביטול בששים". הסיבה לטעון שמא "ביטול בששים" לא יעזור במקרה זה חז"ל אסרו את התערובת של בשר עם דגים מחמת הסכנה, וממילא אפשר לומר שגם אם טעם איסור בטל בפי-ששים של היתר – מי אמר שבסכנה גם כן סומכים על זה? ומכאן נולדה מחלוקת הראשונים והאחרונים. למעשה הט"ז (יו"ד קטז סק"ב) מצדד בדעת המחמירים שבבשר ודגים אין היתר של "ביטול בששים" – ואילו הש"ך (נקודות-הכסף שם) מקל.

הערה מעניינת כותב בשו"ת חתם-סופר (יו"ד סימן קא) בעניין זה. הלא כאמור הרמב"ם לא כתב שיש איסור לבשל ולאכול דג ובשר, ולכאורה טעמו הוא מפני שידע שמבחינת הידע-הרפואי שבידינו אין בכך סכנה. ועל כן נראה שהראשונים שחולקים על הרמב"ם (ושכשיטתם נפסקה הלכה) לא חולקים על העובדות הרפואיות, אלא הם חולקים כיצד להתייחס להלכה תלמודית שנראה שטעמה נוגע לענייני רפואה. לשיטת החולקים על הרמב"ם, אחר שנקבעה ההלכה בתלמוד – גם אם הטעם הרפואי כבר לא קיים – אי אפשר לבטל את ההלכה "אוטומטית". אכן לא-פעם הנהגות בריאותיות שבתלמוד לא מתקבלות על ידנו, וכפי שכתבו כבר הגאונים והראשונים ביחס ל"רפואות" שבתלמוד, אך פעמים שקביעות הלכתיות שטעמם חשש סכנה – כן נפסקים להלכה. דוגמא לדבר הוא דין "מציצה" במילה, שהתקבל על ידי כל הפוסקים.

לכן – אומר החתם סופר – כך יש לומר לגבי דג ובשר שהתבשלו. אמנם הטעם הבריאותי "נפל" – אך האיסור לבשלם יחד נשאר מדין מנהג או מדין מצוה לשמוע דברי חכמים וכדומה.

לאור זה מסיק החתם סופר – שיש לפסוק שיש ביטול בששים בתערובת של דג ובשר. והיינו שאחר שאנו יודעים שבטלה הסכנה וכל מה שנשאר זה "איסור" שצריך לברר בדיוק את מעמדו – הרי שלא יהיה איסור זה חמור משאר איסורים שבטלים בששים. וכן נוהגים להלכה להקל בביטול בששים בתערובת דג ובשר.